

Баракатова Н. А.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови**Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара***Чумакова Г. А.,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та українознавства
Національної металургійної академії України*

ПРИЄДНУВАННЯ В ІДІОСТИЛІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Анотація. У статті розглядається один із аспектів індивідуального мовного стилю відомого українського письменника Олеся Гончара, а саме: специфіка використання автором приєднувального зв'язку та створюваних за його допомогою приєднувальних конструкцій, їх смислові й стилістичні функції, роль у передачі експресивних відтінків.

Ключові слова: ідіостиль, текст, текстові одиниці, текстові зв'язки, приєднування, приєднувальний зв'язок.

Постановка проблеми. Мова постає як продукт творення індивіда, засіб самовираження людини, що найяскравіше виявляється в художній літературі. Залежно від мети, письменник добирає й комбінує засоби загальнонародної мови, позалітературні елементи мовлення, межі застосування яких продиктовані вимогами до загальної зрозумілості твору й мовним смаком автора. Усе це надає індивідуальних рис його стилю, є виявом творчої самобутності. Як зазначає В. Виноградов, «... основним у сфері лінгвістичного вивчення художньої літератури є поняття індивідуального стилю як своєрідної, історично зумовленої, складної, але структурно єдиної системи засобів і форм словесного вираження» [1, с. 4]. На думку І. Гальперіна, про індивідуальний стиль письменника йдеться, коли помітна неповторність уживання мовних засобів [2, с. 13]. До виявлення індивідуальних ознак стилю Олеся Гончара зверталися І. Білодід [3], Н. Сологуб [4].

Специфічною рисою ідіостилу Олеся Гончара є звернення до багатства народнорозмовної мовотворчості, до тих синтаксичних засобів, що мають усно-розмовну природу й відбивають закономірні тенденції розвитку та збагачення загальнонаціональної мови. Явищем, позначеним індивідуальністю творчої манери письменника, є конструкції з приєднувальним зв'язком. На нашу думку, вони основані на усно-розмовному за характером явищі приєднування, за якого певна частина висловлення має самостійну комунікативну значущість і прикріплюється до основного повідомлення у вигляді додаткової інформації. Виникаючи в розмовному мовленні, приєднування поступово переходить у писемне, де реалізує між певними одиницями логіко-смислові відношення додавання й оформлюється експліцитними показниками зв'язку.

Інтерес учених до приєднування й побудов із ним виликаний тим, що останнім часом мовознавча наука не обмежується рівнем речення й переходить до аналізу зв'язного тексту. Визнання його структурної організації й вичленовування певних одиниць зумовлює виділення зв'яз-

ків, що визначають цілісність і логічну завершеність тексту, й логіко-семантичних відношень як забезпечення внутрішньої його організації. Серед текстових зв'язків лінгвісти виділяють приєднувальний, який є «інтонаційним змістовим різновидом корелятивного зв'язку» [5, с. 379] або виявляється поруч із ланцюговим і паралельним синтаксичними зв'язками [6, с. 151]. Також тлумачать «приєднування як особливий тип семантико-синтаксичного зв'язку» [7, с. 263], що використовується насамперед при парцеляції кінцевих компонентів, які передають доповнення до основного повідомлення після його висловлення, в окремій синтаксичній одиниці вищого порядку – дискурсивному висловленні. Приєднувальні конструкції вчені також розглядають як структурно-смислові скріпи, які визначають тематичну й лінійно-граматичну цілісність надфразної єдності [8, с. 17–18], як форму компонентів надфразної єдності [9, с. 14], як самостійну лінгвістичну одиницю тексту [10, с. 23]. Отже, питання приєднування й побудов із ним відображає один із аспектів загальної лінгвістичної проблеми – системного аналізу синтаксичних одиниць з боку їх структури та семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу зробити висновок про те, що на сьогодні явище приєднування розглядається переважно у зв'язку з розмежуванням із парцеляцією, сегментацією: один із типів логіко-граматичних відношень [11, с. 4]; семантико-синтаксичний зв'язок, що реалізує логіко-смислові відношення додавання, є одним із видів міжфразового зв'язку [12, с. 13–14]; граматична категорія з власним граматичним значенням (додане повідомлення) і граматичною формою (спеціальні сполучники, сполучникові поєднання й інші формальні засоби) [13, с. 5]. Аналіз семантики, структури, текстотвірних функцій побудов із приєднуванням у публіцистиці, поетичному мовленні, прозових текстах у межах формування індивідуального авторського стилю не проводився.

Синтаксис художнього твору – це відображення індивідуально-авторської стилістики, форми й структури мовленнєвого мислення автора. Оскільки текст являє собою потік свідомості, виражений у мовній формі, то приєднувальні конструкції варто розглядати як породження волюнтаривної функції мови, тобто як такі, що підпорядковані не просто комунікації чи стилістичним завданням. Вони характеризуються як текстовоформотвірні не лише для загальнонародної мови чи якогось її стилю, а ще й для ідіостилу, формуючи текст в авторському мовленні й у стилізованому, де зустрічаються три естетичні свідомості в художньому творі: автора, персонажа й читача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приєднування допомагає передати багатогранність системи мисленнєвого процесу, коли рух думки не збігається прямо й безпосередньо з розгортанням мовлення. Приєднуючи додаткову інформацію (асоціативно, у вигляді пояснення, коментарю тощо), побудови з цим зв'язком насамперед імітують живу діяльність із її розкутістю, природністю, невимушеністю. Тому вони вживаються переважно в мові персонажів для передавання спонтанного членованого усного мовлення: – *Оце накрутив, – промовив Кулигей увіголоса, прочитавши Куликів меморандум. – І складно, й жалібно* («Перекоп»). Після паузи, що на письмі передається відповідними розділовими знаками й посилюється значною позиційною віддаленістю компонентів, приєднувана частина має значення інформативного додавання, функціонально продовжує базову шляхом доповнення новими фактами, повідомленнями про певні якості, ознаки, обставини дії. Спрямовані не на зміцнення структури основного речення (не повторюють його формальних компонентів), а на поширення (додають відсутні можливі синтаксичні елементи), прикріплювані частини виконують функцію рельєфного експресивного виділення, акцентуації інформативно важливого відрізка: *Зате я звідси бачу всіх! І голову, й заступників!* («Твоя зоря»). Письменник використовує конструкції не лише з метою збагачення, поширення змісту, підкреслення важливих деталей, а й із наміром посилити враження на читача, на його сприйняття твору.

Приєднувальний зв'язок переривчастий, він слугує не тільки для додавання інформації, а й для об'єднання з основним реченням залежного неповного, нестача ланок зв'язку в ньому порушує плавну інтонацію, що сприяє посиленню «ноток» об'єднання (необхідних для подолання уривчастості). *Беззахисність, протодушність – це в них обох на поверхні. Та ще безмірна віддаленість від нас* («Твоя зоря»). Додані речення могли б бути в складі попередніх, але їх відокремлення сполучниковими й композиційними засобами надає їм нового значення: вони слугують розгортанню тексту на основі попередніх речень.

Додана інформація може стосуватися уточнення, конкретизації характеристики осіб, предметів, явищ, якостей, ознак, ставлення персонажа до інших героїв твору: *Скучати не дамо. Та й ти не з таких, щоб скучати...* («Собор»). Авторське мовлення «мімікрує» під розмовне, підлаштовується під тип мислення персонажа. Завдяки приєднуванню, автор більш чітко окреслює його психологічний, емоційний стан, почуття сором'язливості, хвилювання: – *Родичи є, – ледве чутно прошепотіла вона після паузи. – І друзі...* («Соняшники»). Природна мовна ситуація є опосередкованою характеристикою Меланії. Передаючи підбір більш влучного варіанта висловлення, роздуму, невпевненості, автор індивідуалізує мову героя, характеризує його як людину чуйну, делікатну: *Може, там хто буде в'язнути до Вас... Або говорити різні такі слова... нехороші. То ви нам скажіть* («Прапорносці»).

Використовуючи приєднувальний зв'язок, Олесь Гончар вирішує надзвичайно широкий спектр завдань, зокрема створює комічний ефект, викликаючи відповідний настрій у читачів твору: – *Чим я відрізняюсь, скажімо, від коня?*

– *Або від барана?* – *кидає один із них, що ждуть касира* («Тронка»). При цьому характер приєднування увиразнюється через те, що прикріплена частина не лише позиційно,

формально віддалена в тексті від основної, а й висловлюється співрозмовником, що підкреслює її додатковість. Сполучник починає репліку-підхоплення, уживаючись як зачин.

Особлива будова висловлення з приєднувальним зв'язком також застосовується для акцентуації, виділення в тексті головної ідеї твору, його провідної думки: *“То ж наша тронка, – подумався не одному з них. – Щоб не роззубились по світу... Щоб не забули про рідну школу, про отчі пороги”* («Тронка»). У цій конструкції передаються особливості людського мислення, рух думок персонажів. Багатоступеневе, однорідне паралельне приєднання, що передбачає однакову залежність прикріплюваних частин від головної і їх смислове навантаження, посилює вплив актуалізованих, змістовно важливих для сприйняття й розуміння читачем усього твору фрагментів.

Самобутньою творчою манерою Олесь Гончар є використання позначених конструкцій, у яких додаються порівняння не лише індивідуально-авторського характеру: – *Зараз він як сталь, – задумливо втручається Саша Сіверцев. – Як Нева* («Прапорносці»), що надають художньої виразності, допомагають розкрити внутрішній світ і риси персонажів, а й ті, що належать до розряду сталих мовних зворотів: – *Ось так, хлопці: якщо вже вдарити, так ударити! Щоб до нових віників не прочунялися...* («Далекі вогнища»). Їх приєднання надає мові персонажів образності, максимально наближаючи її до усно-розмовного мовлення. Вона стає колоритнішою, яскравішою, збагачується різними емоційними відтінками через приєднання уточнення, вираженого цитатою: *Сіробаба тільки при сонці літає... Коли «чуден Днепр при тихій погоді...»* («Тронка»).

Для створення зв'язного тексту, що відтворює невербалізовані думки, автор використовує не тільки граматичні засоби зв'язності, а й лексичні. Важливу роль при творенні приєднувальних конструкцій відіграють повторювані лексеми: *Неправдоподібно великі очі. І неправдоподібно блакитні* («Циклон»). При повторі, що виконує роль допоміжного зовнішньотекстового засобу зв'язку, інтегративну функцію, між частинами побудови чітко виражена лінійно-послідовна спільність компонентів. Повтор підкреслює, увиразнює зміст приєднуваної інформації, а також наголошує на семантичній важливості повторюваної лексеми.

Інколи Олесь Гончар порушує усталену послідовність зовнішньотекстових засобів зв'язку: препозиція змінюється на постпозицію, і, як наслідок, зв'язок приєднуваного елемента з базовим (із ситуацією мовлення, контекстом) стає менш очевидним, послабленим і розкривається наприкінці єдності: *Як вчувається, коли загриміло наяву!.. Та ще так свіжо, розлого, чудово!.. Яюсь пластично ніби!..* («Земля гуде»). Використаний порядок слів викликаний бажанням показати, що оповідач розпочинає додаткову частину з викладу нової інформації, яка, на його думку, є найбільш суттєвою, вагомою, а насамкінець указує на її зв'язок із попередньою.

До власне авторської оповіді приєднуються асоціативні зауваження, коментарі, що нерідко мають питальну інтонацію: *Перев'язувати було нічим і ніколи. Та й хто зробив би це тут?* («Весна за Моравою»). Вони сприймаються як риторичні питання, мають яскравий афективний характер і вводять думку, логічно чи психологічно пов'язану з попередньою, яка, однак, є не обов'язковою й викликана несподіваним поворотом основної в пошуках переконливості,

яскравого відтворення емоцій: *Одначе він живе. І чи не ота маленька цяточка дає йому життя?* («Людина в степу»). Ці побудови покликані сконцентрувати увагу читача, включити його в потік розмірковувань, діалогізувати авторську оповідь і передати реакцію, ставлення письменника: *Справді, неспокій майстра носив у собі здорове морське честолюбство. Чи, може, вивітряється й таке?* («Берег любові»). Завдяки їм, у тексті реалізується не лише актуалізуюча функція, а й медитативна, пов'язана з передаванням позиції автора, його міркувань.

У межах приєднувальних конструкцій реалізується текстоорганізаційна функція, яка найбільш яскраво виявляється, коли відбувається перехід від одного структурно виділеного фрагмента до іншого, коли залежна частина починає новий абзац і приєднується до базової, розташованої в попередньому абзаці, а засіб поєднання знаходиться не тільки в позиції між реченнями, а є винесеним на початок нової структури: *Тепер Хома саме відбував цей тиловий медовий період.*

Щоправда, транспорт мінометних рот назвати тилом можна лише умовно («Прапороносці»). Конструкції, розташовані на межі двох абзаців, указують на єдність теми, розподіленої просодично на два фрагменти.

Оскільки абзац завжди виконує в тексті експресивно-видільну функцію, роль семантичного підкреслення, оформлення початку нової думки-теми, указуючи на завершеність попереднього уривку, то, коли абзацне членування тексту не відповідає його композиційно-синтаксичному членуванню, реалізується важлива функція смислового й стилістичного членування тексту, яка є додатком і ускладненням його композиційно-синтаксичної структури: *Досхо-чу втішалися того вечора над вільною гармонією Андріяка з Прокошкою, тягачи міхи наперемінки, закликаючи таборових у черевичках доярок не жаліти каблуків.*

Але танці були не ті («Таврія»). У приєднувальних конструкціях винесення доданих елементів в абзац відіграє роль творення цілого тексту, за допомогою різних зовнішньотекстових показників приєднування всередині фрагмента між абзацами реалізується функція монтажу оповідних планів: *Погасла.*

Наче вмер хтось у хаті («Пороги»). Абзац бере участь у ритмічному членуванні тексту, що тісно пов'язане зі змістовим ритмом. У зачинательній функції показники приєднування є більш самостійними, а приєднуваний елемент відзначається меншою залежністю від попереднього й різною модальністю.

Висновки. Конструкції із приєднуванням виявляються не лише в загальнонародній мові й у межах художнього стилю, а й характеризують певною мірою авторський стиль, зокрема мовний стиль Олеся Гончара. Частотність уживання цих побудов (близько 4,5 тисячі) свідчить про те, що вони є типовою, невід'ємною рисою його ідіостилу. За допомогою зовнішньореченневих засобів зв'язку приєднування організує певну смислову єдність у тексті, забезпечуючи категорію інформативності, цілісності, зв'язності. Будучи семантично маркованими через свою синтаксичну семантику, у художній мові Олеся Гончара вони надзвичайно виразні й різноманітні. Їх уживання доречно, повністю мотивоване й спричинене прагненням письменника передати всю красу та багатство мови, яскравість, емоційність, образність, виразність усного мовлення, відтворити в мові персонажів його природність і невимушеність. Автор за допомогою побудов із приєдну-

ванням індивідуалізує персонажів, подає їх опосередковану характеристику, посилює вплив на читача, концентрує його увагу на змістовно важливих моментах, покращує сприйняття й розуміння ним твору, висловлює власну позицію. Питання виявлення текстотвірного, стилетвірного, жанротвірного потенціалу приєднувальних конструкцій лежить у площині перспективних завдань мовознавства.

Література:

1. Виноградов В.В. Язык художественного произведения / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 5.
2. Гальперин И.Р. Об анализе языка и стиля писателя / И.Р. Гальперин // Язык и стиль писателя в литературно-критическом анализе художественного произведения. – Кишинев, 1977.
3. Білодід І.К. Ритми прози (Ритмомелодійні засоби творів О.Т. Гончара) / І.К. Білодід // Укр. мова і літ. в шк. – 1968. – № 4.
4. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара / Н.М. Сологуб. – К., 1991.
5. Сучасна українська мова : [підручник] / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О.Д. Пономарева. – К., 1997.
6. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика / Г.Я. Солганик. – М., 1991.
7. Гуїванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н.В. Гуїванюк. – Чернівці, 1999.
8. Баранник Д.Х. Текст і його складові / Д.Х. Баранник // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 1998. – Т. 1. – 1998.
9. Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста / Е.А. Реферовская. – Л., 1983.
10. Дмитренко В.А. К вопросу о метатекстовом присоединении / В.А. Дмитренко // Взаимоотношения системы языка и речевой деятельности. Вісник ХДУ. – Харків, 1992. – № 372.
11. Шевченко Т.В. Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т.В. Шевченко. – Дніпропетровськ, 2007.
12. Івкова Н.М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н.М. Івкова. – Харків, 2007.
13. Добрычева А.А. Парцеляция в прозе С. Довлатова: от предложения к тексту : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.А. Добрычева. – Владивосток, 2012.

Баракатова Н. А., Чумакова Г. А. Присоединение в идиостиле Олеся Гончара

Аннотация. В статье рассматривается один из аспектов индивидуального языкового стиля известного украинского писателя Олеся Гончара, а именно: специфика использования автором присоединительной связи и создаваемых с его помощью присоединительных конструкций, их смысловые и стилистические функции, роль в передаче экспрессивных оттенков.

Ключевые слова: идиостиль, текст, единицы текста, текстовые связи, присоединение, присоединительная связь.

Barakatova N., Chumakova G. Joining is in individual linguistic O. Gonchara

Summary. One of aspects of individual linguistic style of the known Ukrainian writer O.T.Gonchara is examined in the article, namely specific of the use of joining connection and joinings constructions created with his help an author, their semantic and stylistic functions, role in the transmission of expressive tint.

Key words: individual linguistic style, phototypograph units of phototypograph text connections, joining, joining connection.